

ІДЕЯ НАДЛЮДИНИ У «ФІЛОСОФІЇ ЖИТТЯ» ФРІДРІХА НІЦШЕ

У статті розглянуто ніцшеанську концепцію особистості, в якій реалізовано такі фундаментальні категорії вчення Ф. Ніцше, як «переоцінка цінностей», «воля до влади», «вічне повернення».

Ключові слова: ціннісні зміни, мораль, концепт гри, свобода духу

The article examines the Nietzschean concept of personality, which implements such fundamental categories of F. Nietzsche's teachings as "reevaluation of values", "will to power", "eternal return".

Key words: value changes, morality, game concept, freedom of spirit

Філософія Фрідріха Ніцше (1844-1900) оприявнює кризові явища перехідної епохи рубежу ХІХ-ХХ століття, що виявляються у руйнації класичного раціоналізму та усталених позитивістських цінностей. Він є засновником ірраціоналістичної волюнтаристської «філософії життя», творча інтенція якої – реабілітація життя людини у його багатогранних проявах. «Ядром» «філософії життя» є концепція надлюдини, в якій втілено такі фундаментальні ідеї Ф. Ніцше, як «переоцінка цінностей», «воля до влади», «вічне повернення».

Ідея надлюдини (нім. *Übermensch*) – це персоніфікований конструкт. Деякі його аспекти репрезентовано в низці творів Ф. Ніцше («Шопенгауер як вихователь», «Ранкова зоря: думки про моральні упередження», «Жадання влади» та ін.). Однак цілісно концепція надлюдини як культурно-етичний ідеал філософа оформлюється у роботі «Так казав Заратустра. Книга для усіх і ні для кого» (1883–1885). Провісником вчення про надлюдину виступає Заратустра, який проголошує, що саме вона є сенсом землі [6]. Філософом заявлено про необхідність «вироснування» такої нової особистості через подолання у собі старої «людини».

Окреслимо коло антропологічних характеристик надлюдини, за Ніцше. Насамперед *Übermensch* є свідомим творцем свого життя і моралі. Він месія, покликаний спростувати хибні цінності, на яких побудовано життя пересічної, або, за Ніцше, «останньої» людини. «Завдяки оцінці вперше з'являється цінність; і без оцінки був би порожнім горіх буття. Слухайте, ви, які творять! Зміна цінностей – це зміна, тих, хто творить. Той, хто хоче бути творцем, має постійно знищувати в собі старе», – говорив Заратустра [6]. Отже, призначення життя – знаходитись у постійному русі задля пошуків істини, творчій і конструктивній праці, направлених на самовдосконалення та становлення нових цінностей.

Для цього Ніцше закликає особистість знищити в собі тварину і у такий спосіб перевершити себе: «Ми перевершуємо себе вчорашніх, але ще не доросли до себе майбутніх, і ми маємо знайти більш піднесений образ себе як живих істот. *Übermensch* (надлюдина) – це не білява бестія. Білява бестія залишається позаду, сподіваємося, назавжди. *Übermensch* (надлюдина) – попереду» [6]. На таке перетворення здатні лише обрані, наділені «волею до влади», ті, що не втрачають власних інстинктів і бажань. У той же час вони цілеспрямовані на подолання своїх вад та пороків. Філософ порівнює сучасну людину з канатом над прірвою, натягнутим між природною істотою та надлюдиною. Її «воля до влади» і «воля до життя» здатні протистояти світовій волі як хаотичному руйнівному чиннику. Будучи унікальною особистістю, надлюдина піднімається над юрбою слабких людей, приречених жити в полоні моральних правил і релігійних догм. «Біжи у свою самотність! Ти жив надто близько до маленьких, жалюгідних людей. Біжи від їх незримої помсти! Щодо тебе вони тільки помста» [6]. Отже, воля до влади

передбачає перш за все владу над самим собою, своїми слабкостями. Згодом філософ переглянув цей концепт, висунувши на перший план його біологічну інстинктивну складову.

Ніцшеанська надлюдина є втіленням мрії про ідеальну людину. Показово, що для філософа її інтелект та духовність не заземлені фізичною слабкістю. Ба, більш того, з фізичної досконалості й зовнішньої краси починається «аристократизм духу». В інвективі «Про тих, що зневажають тіло» автор Заратустри натхненно пише про самотвірну здатність тіла, оскільки саме тіло, маючи креативні здібності, «створило собі дух як долоню своєї волі». А тому пророк не піде шляхом зневажачих тіло! Для нього вони «не міст, що веде до надлюдини!» [6]. Надлюдина має колосальну «волю до життя». Саме вона несе йому радісний світ без скорботи.

У ніцшеанському варіанті щастя може досягти лише сильна й вольова надлюдина, яка усвідомлює красу й цінність життя у всіх його проявах. Вона відчуває радість буття кожен мить, не має сумніву у красі й досконалості світу. Індивідуалізм, навмисна відстороненість від конформістської юрби є відмінними рисами надлюдини, яка воліє самотності, свідомо уникаючи суєти та марнославства. Таким чином, ніцшеанський *übermensch* гармонійно сполучає такі протилежні начала, як аполлонівське (раціональне, окультурене) й діонісійське (стихійне, інстинктивне). Утім, життєтворчим та життєстверджуючим є бог Діоніс.

У концепції надлюдини Ф. Ніцше виступає критиком європейської моралі. У питаннях моралі надлюдина (*übermensch*) протиставляється тим, кого Ніцше називає «остання людина» (*der Letzte Mann*). На відміну від пересічної («останньої») людини, яка, на думку Ф. Ніцше, знаходиться під тягарем християнської та суспільної моралі, надлюдина є вільною від усіх приписів. Філософ порівнює християнську мораль з кліткою, що стримує розвиток чуттєвої сфери особистості, її підсвідомості. До того ж філософ впевнений, що людство не має єдиної моралі: «багато з того, що в одного народу називалося добром, в іншого називалося знуцанням і ганьбою» [6]. Тому треба скасувати колишні етичні норми й встановити вільну мораль надлюдини, яка є відповідальною за свої вчинки й навіть думки не завдяки усталеним правилам, а за власним вибором та переконаннями.

На думку американського інтерпретатора Ніцше, «йдеться про давній, майже язичницький ідеал, а саме: пристрасті треба приборкувати, а не пригнічувати, на протигагу позиції тих, хто сповідує помірність, приховуючи порочні прагнення, адже це було офіційною моральною рекомендацією до недавніх часів» [1, с.12]. Отже, стверджує А. Данто, «*übermensch* – це не білявий гігант, який пригнічує своїх дрібніших побратимів. Це просто радісна, безвинна, вільна людська істота, яка має інстинктивні спонукання, що, однак, не поневолюють її. Він – пан, а не раб своїх спонукань, він у змозі створити і стримати себе, аби не стати продуктом інстинктивних проявів [там само]. Надлюдину відрізняє творче ставлення до життя, бо, на думку філософа, у структурі майбутньої особистості домінує людина-артист.

Українська дослідниця І. Держко доводить, що «романтично-героїчний ідеал надлюдини повинен стати регулятивним орієнтиром селекції, відбору сильної породи, який виступить гарантом обов'язкової появи надлюдини. Але відбір, за Ф. Ніцше, – це не чисто біологічний процес, спрямований природою, не технократична технологія, а перш за все ціннісна переорієнтація людської буттєвості. “Надлюдина” – це результат культурного вдосконалення, духовного преображення» [3]. У розділі «Промови Заратустри» є фрагмент під назвою «Про три перетворення», де пророк розповідає про три етапи духовних метаморфоз, а саме «як дух стає верблюдом, левом верблюд і, нарешті, дитиною стає лев» [6]. Вони маркують висхідне формування людини в ідеальний тип надлюдини.

В алегоричних образах філософ розповідає про стадії становлення духу людини, починаючи з першої. Вона порівнюється з верблюдом, що нав'ючений вантажем забобонів

та покiрно стає навколiшки перед авторитетами. На цiй стадiї дух вiдчуває нагальну потребу в саморозвитку: подiбно до самiтників вiн вирушає в пустелю. Однак йому – стриманому i шанобливому – не вистачає свободи та зухвалостi, щоб остаточно пiдвестися з колiн. Отже, на початковому щаблi людський дух потерпає пiд вантажем застиглих авторитетiв, традицiй та догм, а також приходить усвiдомлення, що свiт не має вiчних унiверсальних цiнностей. Вiдчуваючи необхiднiсть змiн, дух поки що не має сили для iхньої реалiзацiї.

Цей духовний прорив здiйснюється на другому етапi, його уособлює лев. З ним пов'язана свобода волевиявлення та вибору, коли замість «ти повинен» дух обирає «я хочу». У такий спiсiб реалiзується одна з ключових iдей нiцшеанства – воля до влади. Дух ще не в змозi продукувати цiнностi, але вiн створює свободу для нового iхнього творення, завойовує на них право. Свобода духу дає змогу побачити навiть у самому божествi не караючий iмператив, а «свавлiля та мрiю» [6]. В iдентифiкацiї людського духа алегорiя лева є транзитною фiгурою шляху вiд людини до надлюдини. Адже людський дух стає сильним, звiльняється вiд тенет i готує умови для появи надлюдини з новою аксиологiєю.

Якщо на другiй стадiї розвитку духа вiд людини до надлюдини домінує нiгілістичний первiнь, то третя стадiя характеризується позитивним свiтосприйняттям. Хижий лев стає дитиною, бо творчiсть нового потребує «святого слова – Так!» [6]. Нiцшеанська концепцiя надлюдини оприявнюється в образi дитини, яка вiльна вiд попереднього сумного досвiду, вiдкрита свiтовi та одночасно є його творцем. «Дитя є невиннiсть i забуття, нове починання, гра, колесо, що само котиться, початковий рух» [6], оскiльки сполучає свободний дух i волю з прагненням до оновлення. Благоговiння перед дитячою чистотою, радiстю життя з його постiйним становленням, – саме такі атрибути покладено Ф. Нiцше наріжним каменем в утопiю надлюдини.

Цiкавою є семантика ключових лексем «гра» та «колесо». На нашу думку, лексема «гра» має декiлька смислiв. По-перше, суто фiлософський. «Iдеал духу, який наiвно, з надлишку повноти i мощi, що б'є через край, грає з усiм, що досi називалося священним, добрим, недоторканим, божественним» [5] Ф. Нiцше висуває як парадигму «надлюдської» культури майбутнього.

По-друге, семантика гри акцентує свободу духа надлюдини, що оприявнюється у її творчостi по вдосконаленню себе та свiту. Вiльний дух подiбний до дiтей, що граються, вiдкриваючи свiт уперше, не обтяжений тим знанням законiв та правил, що панували ранiше (звiдси «забудькуватiсть»). Як вiдомо, для дитини нiчого не вартi усталенi «божества» та моральнi авторитети, вона легко вiдпускає старе i залюбки переходить до нової гри.

По-третє, концепт гри, що є наскрiзним та полiсемантичним у фiлософiї Ф. Нiцше, має значення гри з долею, а також множиннiсть варiантiв життя як реалiзацiя волi до влади. Про це вiн пише у фрагментi з красномовним заголовком «Про самовизначення»: «Скрiзь, де знаходив я живе, знаходив я i волю до влади... i великий через владу ставить на дошку життя своє. Отож i жертва великого, щоб була в ньому смiливiсть, i безпека, i гра у кiстки до смертi» [6].

Ж. Дельоз – один з найавторитетнiших iнтерпретаторiв Ф. Нiцше, звертає увагу на кореляцiю «мiж волею до влади та вiчним поверненням; можливостi трансмутацiї як нового способу вiдчуття та мислення, а особливо нового способу буття (надлюдина)» [2, с.159]. Гра у кiстки, на думку Ж. Дельоза, є однiєю з iлюстрацiй до концепту «вiчного повернення» Ф. Нiцше. Французький фiлософ звертається до цiєї метафори С. Малларме (1842-1898) з вiдомої поеми «Кидок гральних кiсток» (1897). У пiдроздiлi «Нiцше i Малларме» фiлософ вдається до зiставлення позицiй фiлософа i поета на проблему випадковостi i необхiдностi, виключаючи аспект взаємовпливу [2, с.90-93]. Образ «гри у кiстки до смертi» неодноразово зустрiчається у книзi «Так говорив Заратустра», що опублiкована за два роки ранiше поеми С. Малларме. Як вiдомо, кожен кидок (хiд) кiсток переможця визначає випадково, «навiть якщо вони кинутi пiд час корабелотрощi, що

вічно триває» [4, с.545]. Таким чином, світ керований випадком, а тому він не може бути однаковим раз і назавжди. А отже, надлюдині, що ставиться до життя творчо як до гри, притаманно розуміння його принципової незавершеності.

На думку Ж. Дельоза, «урок вічного повернення у тому, що негативне не повертається. Вічне повернення означає, що є відбір. Повертається лише те, що затверджує чи вже затверджено. У вічному поверненні буття постає як становлення, але буття становлення постає лише як становлення активністю. Умоглядний висновок Ніцше такий: становлення, множинне, випадковість не містять жодного заперечення; відмінність є чисте твердження; повернення є буття відмінності, що виключає все негативне» [2, с.369]. Таким чином, нігілізму Ф. Ніцше протиставляє становлення, що є незавершеним, конструктивним процесом. Подібно грі та творчості, становлення не має ані початку, ані кінцевої мети, що засвідчується архетипом вічного повернення. Разом з іншими – волею до влади, переоцінкою всіх цінностей концепт вічне повернення структурує модель надлюдини як нового способу буття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Данто А. Ницше как философ. Пер. с англ. А. Лавровой. М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2001. 280 с.
2. Делез Ж. Ницше и философия. М.: ООО «Издательство Ад Маргинем», 2003. 394 с.
3. Держко І. Ніцшеанська концепція «переоцінки всіх цінностей» в контексті становлення постєвропейської людини. *Філософська антропология. Вісник СевНТУ*. Вип. 103: Філософія: зб. наук. пр. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. URL : <https://lib.sevsu.ru/>
4. Малларме С. Бросок костей // П. Верлен, А. Рембо, С. Малларме. Стихотворения. Проза. М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. С. 544-567.
5. Ницше Ф. «Веселая наука» («La gaia scienza») пер. К. А. Свасяна URL : <https://nietzsche.ru/works/main-works/svasian/>
6. Ницше Ф.В. Так казал Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого / Переклад з німецької А.Онишко. Київ : Видавництво «Основи»; Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1993. URL : <https://www.rulit.me/books/tak-kazav-zaratustra-zhadannya-vladi-read-496671-1.html>

Рекомендує до друку науковий керівник професор Ільїнська Н.І.